

O SISKU U STAROHRVATSKO DOBA
NA TEMELJU PISANIH IZVORA I ARHEOLOŠKIH NALAZA

Od sviju gradova rimske Panonije, gdje je kasnije nastala Panonska Hrvatska, jedino je grad Sisak do dana današnjega sačuvao svoje donekle izmijenjeno ime.¹ Kako je bilo moguće, da je taj toponim održao svoj kontinuitet? To nas potiče da ogledamo, što znamo o razdoblju nakon propasti antiknoga grada, kad tu nastaju nove prilike, koje ne pogoduju urbanom obliku života.

O propasti Siscije nema sigurne vijesti, no s dovoljno razloga možemo pretpostavljati, da se pad grada desio razmjerno kasno. To što kovnica novca prestaje raditi u gradu 388. g., tek je početak svršetka antikne Siscije.² Na kolanje novca u Sisciji nailazimo još u doba Justinijana.³ Taj nalaz brončanog Justinijana možemo smatrati kao terminus ante quem non za pad grada. U historijskim izvorima Siscia se pak spominje još 530. i 533. g. u vezi sa salonitanskim crkvenim saborima u vrijeme ostrogotskoga vladanja.⁴ No nakon toga izvori ne pružaju ni tračka svijetla gotovo trista godina, da osvijetle sudbinu nekoć znamenitog grada. Tek 822. g. odjednom se Siscia javlja kao grad Ljudevita – kneza pobunjenika.

Iako izvori napose ne spominju, što se sa Siscijom dešavalo na prijelazu iz VI. u VII. stoljeće, držim veoma vjerojatnim, da se upravo u to vrijeme desio pad grada u vezi s prodorom i napredovanjem Slavena i Avara. Pod tim okolnostima i u to vrijeme padaju susjedni gradovi: Sirmium 582. g., Celeia i Emona prije 587. g.,⁵ a Salona – kako se to općenito drži – oko 615. g. U to vrijeme, kad teško strada urbani oblik života u Panoniji i Dalmaciji, morala je dakle postradati i Siscia. Podršku za to, da se toliko dugo mogao u Pano-

¹ Šišić, Povijest Hrvata I, Zagreb 1925, p. 279.

² Alföldi Andreas, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Ungarische Bibliothek 12, 2. Bd., Berlin u. Leipzig 1926, p. 58.

³ Alföldi A., o. c., Ung. Bibl. 10, 1924, p. 35.

⁴ Šišić, Priručnik izvora hrv. historije, Zagreb 1914, p. 150 i 164.

⁵ Grafenauer B., Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis IV, 1950, 1-4, p. 61.

niji održati antikni grad, možemo naći u susjednoj Donjoj Panoniji, gdje se dapače usred novih prilika kraj Blatnoga jezera održala Mogentiana sa svojim romanskim pučanstvom sve do konca VI. stoljeća.⁶

Pad Siscije tumačimo u nedostatku izvora analognim slučajevima. No Siscia povoljno smještena na raskršnici kopnenih i vodenih putova opet oživi. Tako to bijaše i u nedalekome Ptuju, o čem svjedoče mnogobrojni nalazi nađeni pri arheološkim iskapanjima, koja su se vršila u posljednje vrijeme.⁷ A da je tako moralo biti i u Sisku, potvrđuju uz očuvani toponim ne samo arheološki nalazi – o kojima će kasnije biti govora, nego i historijski izvor 9. stoljeća. Međutim kontinuitet toponomastikona tu ne bismo mogli povezati s očuvanim urbanim oblikom života, kao što je to na pr. u Dalmaciji i Istri, gdje je koncentracija romanskog pučanstva u sačuvanim gradovima očuvala i institucije. Ukratko bi se moglo reći, da je vjerojatno u Sisciji održan tek kontinuitet naselja, a ne urbanog načina života.

Historijski izvori prvi put izričito spominju Sisciju, otkada su Hrvati u ovim krajevima, 822. g. onom prilikom, kad knez Ljudevit u sukobu sa Francima napušta taj grad: »Anno 822. Exercitus de Italia propter Liudewiticum bellum conficiendum in Pannoniam missus est, ad cuius adventum Liudewitus Siscia civitate relicta...«⁸ Einhardovi anali u tim događajima Sisak spominju u kritičnom času Ljudevitove borbe. Iz događaja, koje opisuje zabrinuto franjačko pero u tome času, važne su osobito dvije vijesti:

a) da se Sisak uopće spominje i da se navodi kao grad,

b) da Ljudevit dobiva na pomoć majstore i zidare, kako bi mu izgradili potrebne utvrde.

Kad se 822. g. Siscia javlja iz historijske tame nakon gotovo trista godina kao grad kneza Ljudevita, očito to nije više onaj grad u urbanom smislu riječi sa sijelom biskupa Konstantina iz 533. g. Ta kratka no sigurna vijest, da Siscia postoji u trećem deceniju IX. stoljeća, javlja se usred burnih događaja, kad su vojne operacije godinama ispunjavale život Panonske Hrvatske. Franjački izvori na četiri mjesta spominju u vezi s tom borbom utvrde.⁹ Ljudevit je dakle uspješno mogao odoljevati napadima, jer se branio iz utvrda. Bezimena utvrđenja izvor spominje rječju »castellum«, no Sisciju Einhard spominje poimenično kao »civitas«. To, što naselju ističe i ime, moglo bi značiti, da je ono ponajvažnije u Panonskoj Hrvatskoj. Riječ pak »civitas« Einhard upotrebljava za značajnija utvrđena mjesta.¹⁰ Istaknuti historici Klaić i Šišić nazivlju Sisak glavnim gradom, odnosno središtem Panonskih Hrvata u doba kneza Ljudevita.¹¹ Za tu tvrdnju izvori ne pružaju potpuno sigurnog uporišta. Držim, da je ispravnije, ako Sisciju toga vremena zamišljamo kao znatnije utvrđeno mjesto.

⁶ Alföldi, *Der Untergang II*, 1926, p. 1-56 i Kos M, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum Ljubljana* 1936, p. 77.

⁷ Korošec dr. J., *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*, Celje 1947., p. 7-27.

⁸ Rački, *Documenta*, Zagreb 1877, p. 327.

⁹ Rački, o. c., p. 322, 324, 325.

¹⁰ Evo nekoliko primjera: Rački, o. c., p. 300 ... »apud Tharsaticam, Liburniae civitatem« ..., p. 315 ... »atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus« ..., p. 326 ... »Jaderam Dalmaciae civitatem« ...

¹¹ Klaić, *Povjest Hrvata I*, Zagreb 1899, p. 44 i 46; Šišić, *Pov. Hrvata*, o. c., p. 311.

Knez Ljudevit dobio je u toku borbe sa Francima kao pomoć od patrijarha Grada Fortunata majstore i zidare, da mu podižu utvrde.¹² Ne spominje se izričito, da su ovi »artifices et murarii« utvrđivali i Sisciju. No budući da se Ljudevit održavao pomoću utvrda, nije isključeno, nego naprotiv veoma vjerojatno, da je Siscia već zbog svoga smještaja bila tom prilikom utvrđivana, što će moguće pokazati arheološka istraživanja. Izvor među drugim majstorima posebno napominje zidare. To daje naslućivati, da je Ljudevit koristio građevni materijal Siscije. Čak još u 18 st. Marsigli u svom opisu Siska kaže, da se mjestimično vide zidovi Siscije u širini od tri hvata.¹³ A da je građevni materijal Siscije obilno bio korišten još u XVI. vijeku, znademo, jer je kralj Ludovik II. morao posredovati između Petra Erdödyja i zagrebačkoga kaptola, da se može uzeti kamen s ruševina grada Siscije za gradnju sisačke utvrde.¹⁴ (Slika 1.). U doba Karolinga, a napose za Karla Velikoga posvuda je oživjela građevna djelatnost na rimskim ruševinama.¹⁵ Navedeni majstori i zidari svjedoci su novih potreba u ondašnjoj Panoniji, koja očito oskudijeva u zanatlijama. A kako je taj sloj važan u razvoju umjetnosti, ta Einhardova vijest specijalno je zanimljiva za povijest umjetnosti.

U Sisciji se još u VI. vijeku spominje biskupsko sjelo. Toma Arcidakon u 13. glavi svoga djela »Historia Salonitana« navodi, da je i nakon dolaska Hrvata postojao sisački biskup ... »ab occidente fuit episcopus sciscianus« ... Međutim poznatim vrelima nije moguće dokazati, da je stolica sisačkoga biskupa bila stvarno uspostavljena. Opće prilike, koje su tu stoljećima vladale, nisu dopuštale, da dode do obnove ove stolice.¹⁶ I vijest iz drugog crkvenog sabora u Splitu 928. g. javlja, da je biskupija nepopunjena.¹⁷ Osnutak pak zagrebačke biskupije o. 1094. g. indirektan je dokaz, da pitanje crkvene organizacije u sjevernoj Hrvatskoj nije bilo dotada riješeno, jer osnutak ove biskupije nije izazvao niti sukob kao ni posredovanje Rima.¹⁸

Tom prilikom, kad je osnovana zagrebačka biskupija, mogli bismo očekivati, da će se spomenuti prethodnica – sisačka biskupija i njezin biskup mučenik sv. Kvirin. Međutim svemu tome nema ni spomena. Ime sv. Kvirina spominje se među brojnim kodeksima zagrebačke biblioteke metropolitane tek u jednome brevijaru u XIII. st.,¹⁹ a onda mu ulazimo u trag u kalendaru misala R 3015, koji je pisan u XIV. ili XV. st.²⁰ Pa ipak u okolici Siska u XIV. st. postoji kult sv. Kvirina. Gorički arhidakon Ivan navodi u svom »Popisu župa zagrebačke biskupije« od 1334. g., da u ovoj biskupiji postoje tri

¹² Rački, o. c., p. 325.

¹³ Marsigli, Danubius Pannonico-Mysicus II, izd. 1726., p. 47–48. Tab. 20.

¹⁴ O tom Krivošić, Gradnja sisačkoga grada, Hrv. novine, Sisak, god. XX, br. 10 na temelju Regesta kanonika Marcelovića u kaptol. arhivu., Zagreb.

¹⁵ O tom Piper Otto; Burgenkunde, München 1912. – Kako iskorišćuje rani Srednji vijek rimske ruševine, značajan primjer daje Trier, gdje se ne upotrebljava samo obrađeni materijal, nego se čak pregrađuje Konstantinova bazilika za sjelo franačkoga burggrafa, te služi daljih šest stoljeća kao utvrda, p. 67 i 120.

¹⁶ O tom Barada, Važnost osnutka zgb. biskupije, Zbornik zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1944.

¹⁷ Rački, Doc., o. c., p. 195.

¹⁸ Barada, o. c., p. 3.

¹⁹ Kniewald dr. D., Zagrebački liturgijski kodeksi XI.–XV. st., Croatia sacra, br. 19, Zagreb 1940, p. 70, 72. (Brevijar MR 67).

²⁰ Ibidem, p. 54.

župe s crkvom posvećenom sv. Kvirinu: u Hrastovici, Boviću i Smrčkoviću.²¹ Na cjelokupnom prostranom području zagrebačke biskupije toga vremena samo su ove tri posvećene tome svecu, a sve tri se nalaze u gorovitome kraju jugozapadno od Siska. Kod Bovića se pak i danas nalazi mjesto Kirin, koje je očuvalo Kvirinovo ime. Ova pojava kulta sv. Kvirina u XIV. st. to manje je jasna, jer tek u XVII. st. biskup Borković njime pojačava t. zv. hrvatski sloy zagrebačkoga kalendara.²²

Kult sv. Kvirina nema povoljnih uvjeta u obrednim knjigama zagrebačke biskupije prvih vjekova. To je nesumnjivo zbog toga, što je na prvotni zagrebački obred utjecao svojim liturgijskim kodeksima obred francuske nadbiskupije u Rouenu – kako su dokazala istraživanja dra Kniewalda.²³ No time nije rečeno, da se zatro svaki trag crkvenom životu iz ranijih vremena prije osnutka zagrebačke biskupije. Te su tragove neki raniji pisci i suviše naglašavali (Tkalčić, Fancev). Ovdje napominjem, da neki obzir prema staroj sisačkoj biskupskoj stolici možemo vidjeti u tome, što Ivan arcidakon ne stavlja u svom »Popisu« na prvo mjesto arhidakonat Zagreb, nego stavlja na najodličnije mjesto arhidakonat Goru, a od svih 412 župa na prvo mjesto župu Sisak.²⁴ Na župe pak sv. Kvirina u okolici Siska nailazimo 1334. g., iako je kratko prije toga vremena Kažotičeva redakcija bogoslužnih knjiga u Zagrebu izostavila sv. Kvirina.²⁵ Time se također vjerojatno pošivala stara tradicija.

Spomen na sv. Kvirina očuvan je u dalmatinskoj crkvenoj organizaciji. Kad Toma Arcidakon u 13. glavi spominje sisačkoga biskupa, on odaje, da je sv. Kvirin poznat splitskoj metropolitani, jer izričito kaže: ... »ubi beatus Quirinus martir quondam extitit presul«. Kako je pisac te vijesti mrtav već 1268. g., a zagrebački brevijar, koji spominje sv. Kvirina – prema dru Kniewaldu – uglavnom je gotov tek 1290. g.,²⁶ nailazimo prema današnjem našem znanju, da je spomen na sv. Kvirina nakon vjekova sačuvan u krilu dalmatinske crkvene organizacije. Postoji mogućnost, da se u gorskom zaleđu Siska sačuvao kult sv. Kvirina dijasporom građana Siscije²⁷ – što je manje vjerojatno – ili da poštovanje mučenika Siscije potječe iz onih vremena, kad je područje oko Siska bilo podložno u crkvenom pogledu splitskoj metropoli. Prema tome ime sv. Kvirina može biti jedan od putokaza za traženje kulturnih veza između južnih i sjevernih dijelova Hrvatske u starohrvatsko doba, ako ne za sam Sisak, a ono za sisačku okolicu.

O Sisku u starohrvatsko doba nema vijesti ni onda, kad se dalja sudbina Hrvatske rješavala bitkom na nedalekoj Petrovoj gori. Da li iz toga možemo izvesti zaključak, da Sisak ne postoji? O protivnom uvjeravaju arheološki nalazi.

²¹ Buturac dr. J., Popis župa zagrebačke biskupije od 1334. g., Zbornik zgb. nadbiskupija (s najnovijim komentarom), p. 416, 437. Na te župe upozorava Ritig dr. S.; Martyrologij srijemsko-pannonске metropolije, Bogoslovska Smotra, 1912, III. g., p. 275.

²² Sertić dr. N., Kalendar zagrebačke stolne crkve 11–19. st., Zbornik zgb. nadbiskupije, p. 170, 189.

²³ Kniewald dr. D., o. c., p. 11.

²⁴ Buturac, o. c., p. 414 i Rački, Popis, Starine IV, p. 203.

²⁵ Nežić dr. D., Sv. Kvirin, sisački biskup, Zbornik zgb. nadb., p. 12.

²⁶ Kniewald dr. D., o. c., p. 69.

²⁷ U Boviću i Hrastovici nailazi se prema bilješkama prof. D. Szaboa na antikne nalaze, dok o Smrčkoviću zasada nema o tome vijesti.

Na temelju oskudnih vijesti iz historijskih vrela i analognih činjenica mogli smo doći do zaključaka, da se Siscia održala u kontinuitetu, no ne kao grad, nego kao naselje. Tome u prilog govore osim sačuvanog toponima uz ostale navedene razloge i arheološki nalazi, koji pripadaju starohrvatskom vremenu.

Iako se nikada nije na području Siska u arheološkome smislu kopalo sistematski, nego samo prigodice, taj je teren dao izvanredno zanimljivih i dragocjenih nalaza prehistorijskog i rimskog razdoblja, kojima se bavilo tridesetak što domaćih, što stranih arheologa. Na temelju vijesti iz izvora i mnogobrojnih ostataka materijalne kulture imamo kakav takav pojam o Segestici i Sisciji. Ovdje ćemo pokušati da pomoću nalaza iz starohrvatskog doba unesemo barem nešto više svijetla u taj tamni vremenski period.

Kako su historijske vijesti škrte, tako su i arheološki nalazi oskudni, no utoliko više važni. Dosada se na teritoriju Siska iz toga razdoblja našlo pleterne skulpture u kamenu, metalnog nakita i zemljanih predmeta.

Decenijama je stajao nalaz pleterne skulpture iz Siska kao osamljeni, dakle izuzetni primjer djelatnosti ove vrste u sjevernim hrvatskim krajevima; dok nisu nalazi na Mariji Gorskoj kod Lobora (kotar Zlatar) iz 1946. g.²⁸ najavijestili, da imamo više očekivati iz hrvatskih krajeva izvan današnjeg pojma Dalmacije.

Brunšmid donosi u »Kamenim spomenicima« pet kamenih ulomaka s pleternom ornamentikom, koji bi se imali povezivati sa Siskom starohrvatskog doba.²⁹ Od tih pet komada jedino je siguran za ulomak kamenog pluteja pod brojem 805, koji je od žutog pješčenjaka iz Gôra kod Petrinje, da je iz Siska. Za ostale tek misli, da su ove provenijencije, no nije siguran (Slika 2.). Vjerojatno to pretpostavlja na ovome: kod opisa ulomka kamene grede pod brojem 793, koja je ukrašena kukama i motivom osmice, sam Brunšmid navodi, da je od istog žutog pješčenjaka kao i kamen pod brojem 805, za koji je sigurno utvrđeno, da je iz Siska. Kako pak ulomak pod brojem 792 potpuno pripada i po dimenzijama i po ornamentici ulomku pod brojem 793, može se smatrati s više vjerojatnosti, da su i ta dva kamena s područja Siska. Najmanje je sigurno za dva preostala kamena ulomka, koje Brunšmid donosi pod brojem 791 i 806, da su odavle, što je velika šteta utoliko više, što kamen pod brojem 791 ima i natpis.³⁰

Usprkos tome, što za ulomke s motivom kuka i osmice postoji više vjerojatnosti, da su iz Siska, nego za preostala dva ulomka, ne ćemo ipak ni njih navoditi u daljem izlaganju. Jer, da su doista iz istoga izvora kameni ulomci pod brojem 805 i 793, to bi nam mogla potvrditi tek kemijska analiza iz jezgre kamenoga bloka, a ne tek analiza s površine kamenoga sloja. No bez

²⁸ Stahuljak T., Naučno-istraživački rad Konzervatorskog zavoda u Zagrebu od 1945. do 1949. g., Historijski zbornik, 1950, p. 260. i Karaman Lj.; O umjetnosti Srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, Historijski zbornik, 1947, p. 109–110.

²⁹ Brunšmid dr J., Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu II, Vjesnik HAD N. S. XII, Zagreb 1912, p. 132–133, 137–138.

³⁰ Ta dva kamena fragmenta donosi Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig* 1905, sv. I, p. 675–678, Fig. 2058 i 2059. – Nije mi poznato, na temelju čega ih Hampel smatra sisačkima, kad ih je nekoliko godina nakon njegove publikacije Brunšmid, odlični poznavalac materijala, koji je bio i upravitelj institucije, koja ih čuva, ostavio kao otvoreno pitanje.

obzira na to, da li su ti ulomci s nesigurnom provenijencijom iz Siska ili nisu, dva kamena pod brojem 792 i 793 ukazuju na to, da se za objekt, koji je bio građen u starohrvatsko doba (gdje?) koristio vjerojatno postojeći obradeni kamen. Oba pripadaju jedan drugome po dimenzijama i po ukrasu, no svaki je od drugačijega materijala.

Preostaje dakle da se zadržimo tek kod kamenog ulomka pod Brunšmidovim brojem 805, za koji je sigurno da je iz Siska. (Sl. 3).

Utvrđeno je, da je to ulomak pluteja. Ukrašen je reljefom tropleta s motivom t. zv. pereca. Taj motiv, koji se isprepleće u tri remena, uklesan sa sigurnim rasporedom motiva i odrešitim rezom daje široku mogućnost datiranja od 9. do 12. stoljeća, s nešto manje vjerojatnosti upravo s obzirom na navedeni način izvedbe u korist 11. stoljeća. (Brunšmid navodi: od 10. do 12. vijeka).

Što govori taj ulomak pluteja?

U analizi historijskih vijesti govorili smo o pomoći, koju je dao novoakvilejski patrijarh Fortunat junačkome knezu Ljudevitu za vrijeme njegova otpora Francima time, što mu je poslao majstore i zidare. Karaman je prvi zapazio tu savremenu vijest,³¹ koja javlja dolazak stranih majstora u naše krajeve, otkad su Hrvati ovdje. Ukazao je s potrebnim oprezom na mogućnost, da je ta pojava sisačkoga pletera možda u vezi s tom vijesti.

No dolazak baš tih majstora ne možemo povezivati s postankom sisačkoga pluteja. Kad pročitamo čitav Einhardov tekst, dolazimo do zaključka, da u vrijeme ratnog paleža i razaranja, u godinama ustanka – kad je došla ta pomoć majstora i zidara – nisu bile nikako povoljne prilike, da se podižu i opremaju crkve. »Artifices et murarii« došli su zbog određenoga zadatka, da knezu izgrade potrebne utvrde.³² Iako ta vijest ne uvjerava, da je sisački plutej iz vremena Ljudevitova ustanka, dragocjena je zbog toga, što možemo pretpostavljati, da je i prije i kasnije također bila mogućnost, da u naše krajeve dolaze i strani majstori, čime se potvrđuju kulturne veze.

Ta pleterna skulptura mogla je prema svojim stilskim osobinama nastati ili prije Ljudevitova ustanka ili poslije njega. U prilog tome, da je taj plutej nastao u vremenskom razdoblju između 803.–819 g., bile bi tek pretpostavke o kristijanizaciji. Međutim nakon Ljudevitova ustanka bilo je u starohrvatsko doba više mogućnosti, da je u Sisku mogla nastati crkva građena kamenim materijalom. Tako dakle taj spomenik može biti svjedok kulturnih veza između Dalmatinske i Panonske Hrvatske, koja je u crkvenom pogledu bila povezana s dalmatinskom crkvenom organizacijom. To je utoliko vjerojatnije, što teško možemo zamisliti, da je crkva u Sisku bila podignuta već na početku 9. st., t. j. u vrijeme, kad je panonski teritorij tek područje misija.

Kako je kameni ulomak, o kojem govorimo, dio pluteja, znači, da je dio crkvenog namještaja. On dokazuje, uz nalaze na Mariji Gorskoj, da su neke crkve starohrvatskoga doba, kao i ta u Sisku, i u sjevernoj Hrvatskoj imale crkveni namještaj ukrašen na način, kako je to bilo pogđegdje u susjednoj

³¹ Karaman dr Lj., Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, p. 108, 118 i isti, O umjetnosti ..., o. c., p. 109–110.

³² Rački, Doc., o. c., p. 325.

Sloveniji,³³ Koruškoj³⁴ i Ugarskoj,³⁵ a kako je to posvuda bilo uobičajeno u Dalmatinskoj Hrvatskoj i Dalmaciji. U kraju, gdje se još dandanas zbog nedostatka kamena upotrebljavaju blokovi kamena, što su ih iz kamenoloma Petrove gore lomili rimski robovi, nastaje u starohrvatsko doba crkva, za koju je upotrebljen kamen očito sa ruševina Siscije.³⁶

Osim spomenika pleterne skulpture od arheoloških nalaza starohrvatskog doba poznat je od ranije metalni nakit iz Siska (u svemu 24 komada).³⁷ (Sl. 4). Nalazi se u Arheološkom muzeju u Zagrebu od 1886. god., no ne zna se pobliže o okolnostima ni mjestu nalaza. U njem je zastupano: šest privjesaka ili manjih ulomaka od nakita, jedan prsten i sedamnaest što naušnica što karičica sljepoočničarki. Privjesci i ulomci nakita i prsten srodni su sa sličnim predmetima t. zv. bjelobrdске kulture. Karičica sljepoočničarki s nastavkom u obliku slova S ima šest,³⁸ što većih, što manjih. Naušnica s grozdićem na karičici ima osam, a naušnica s četiri jagode na karičici ima četiri.

Za jednostavne karičice sljepoočničarke s nastavkom u obliku slova S, koje se javljaju svuda, gdje ima Slavena, smatra se, da se u sjevernim našim krajevima javljaju češće od god. 1000. unaprijed.³⁹ Prema tome se i ove sisačke mogu stavljati u 11. stoljeće, osim jedne, koja zbog svojih malih dimenzija (2,1 cm) može biti ranijeg postanka (Šeper). Naušnice s grozdićem, koje lijevanom tehnikom hoće da imitiraju granulaciju, domaća su prerađevina bizantskoga tipa, što je osobito bilo usvojeno i rašireno u Panonskoj nizini, te postalo karakteristično za t. zv. bjelobrdsku kulturu.⁴⁰ Kako je ostali srodni materijal datiran novcem ugarskih vladara 11. stoljeća, može se na temelju toga smatrati, da i ovaj sisački nalaz pripada tome vremenu.⁴¹

³³ Stelè F., Predromanski ornament iz Slivnice, Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Fil.-filol.-hist. razred, 1944, p. 347-363. i Čevc E., Predromanski pletenini iz Batuj, Arheološki vestnik I, 1-2, Ljubljana 1950, p. 136-145.

³⁴ Taj materijal je kod nas objelodanila Lucerna Camilla, Tragovi saobraćaja između Karantanije i Dalmacije u doba Karloviča, Vjesnik hrv. arh. dr. N. S. XVI, Zagreb 1935, Prilog, p. 1-23. Inače vidi Ginhart K., Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten, Carinthia I, 1942.

³⁵ Hampel, Alterthümer ..., o. c., III, navodi: Aracs, Szegszárd, Zalovár; Dercsényi D., L'église de Pribina à Zalavár, Études slaves et roumaines, vol. I, fasc. 2, Budapest 1948, p. 85-100.

³⁶ O tom, kako je drvo pretežni materijal do oko god. 1000., vidi Piper, o. c., p. 128. On doduše obrađuje njemačke krajeve, no da nije bilo ruševina Siscije, koje su se koristile, njegovi navodi vrijedili bi i za ovaj kraj.

³⁷ Riegl A.-Zimmermann H., Die spätrömische Kunstindustrie II, 1923, p. 73. Šeper dr. M., Dva neobjelodanjena starohrvatska nalaza iz Posavske Hrvatske, Hrvatska Smotra, god. XII, br. 5, p. 200-209 s 2 table. Vinski dr. Z., Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. I, Zagreb 1949.

³⁸ Od ovog cjelokupnog sisačkoga nalaza, koji je štampao Šeper, Brunšmid spominje samo ovih šest karičica u radnji: Hrvatske sredovječne starine, Vjesnik HAD, N. S. VII, 1903-4, p. 40. - Moguće to upućuje na to, da su odijeljeno nađene. On navodi u istoj radnji na str. 50, da je u Sisku nađen i pleteni nakit (da li ogrlica ili narukvica?) bjelobrdске kulture.

³⁹ O tom Karaman, Kolijevka ..., o. c., p. 132. Isti, Iskopine društva »Bihać« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad knj. 268, umj. razr. 4, Zagreb 1940, p. 14-15. - Korošec, Staroslovenska grobišća, o. c. p. 14 i 15. (Iscrpno s novijom literaturom).

⁴⁰ O tom opširnije Karaman dr. Lj., Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina, Vjesnik za arh. i hist. dalm., sv. LI, 1930-34.

⁴¹ Šeper, o. c., p. 202.

Naušnice s četiri jagode na kariki, ukrašene filigranskom tehnikom, predstavljaju tip, koji je udomaćen u Dalmatinskoj Hrvatskoj,⁴² a izvan te jezgre hrvatskih plemena javlja se rjeđe. Obično se stavljaju u 9. ili 10. stoljeće.⁴³

Nalaz, koji ovdje prvi put donosim, sadržava jednu karičicu sljepoočničarku s nastavkom u obliku slova S, tri naušnice s grozdićem, i ulomak naušnice sa šupljom jagodom.⁴⁴ (Sl. 5 i 6).

Kod ovog sisačkog nalaza starohrvatskog doba prvi su put donekle poznate okolnosti, u kojima su objekti nađeni. Prema izvještaju Mateja Pavletića, tada direktora pošte u Sisku i revnog sakupljača sisačkih starina, tri naušnice s grozdićem nađene su zajedno sa sljepoočničarkom u ožujku 1941. g. pri kopanju rova za obranu od napadaja iz zraka u vrtu kuće Stiller. (Nedaleko toga mjesta nađeni su 1950. g. olovni kasnoantikni sarkofazi, pri kopanju temelja za zgradu Socijalnog osiguranja, koji se nalaze u sisačkome muzeju.) Svih pet komada nalazi se u zbirci izvjestitelja M. Pavletića, danas u Zagrebu.

Da sljepoočničarka s nastavkom u obliku slova S dolazi zajedno s naušnicama t. zv. bjelobrdsoga tipa, nije neobično. Već 1907. g. nađen je na pr. nalaz u takvoj kombinaciji u slovenskome Središču.⁴⁵

U ranijem sisačkom nalazu ima naušnica t. zv. bjelobrdsoga tipa, koje predstavljaju lošu izradu pod utjecajem bizantskih primjeraka. Takve se nalaze više u sjevernim, a manje u južnim, dalmatinskim krajevima.⁴⁶ Medutim naušnice s grozdićem iz sisačkoga nalaza od 1941. g. razlikuju se od ranijih naušnica. One su identične s naušnicama t. zv. bjelobrdske kulture, koje su karakteristične za Podravinu 11. stoljeća, kao što na pr. dokazuju nalazi u Kloštru, Velikome Bukovcu⁴⁷ i na Ptujskome gradu.⁴⁸ Iako su ova tri sisačka komada izrađena lijevanom tehnikom, odlikuju se finom izradom. Grozdić s vanjske strane reljefnije je izveden nego s unutarnje strane, pa se prema tome može odrediti, da li je naušnica rađena za desno ili lijevo uho, ako držimo, da se ukopčavala s prednje strane uha. Pomoću ostaloga srodnog materijala mogu se datirati tako, da potječu iz prijelaza od 10. st. u 11 st.⁴⁹

Ova varijanta naušnica s lijevanim grozdićem karakteristična je za Panoniju. Prema dosad poznatim nalazima smatralo se, da je kod nas tim naušnicama bila obuhvaćena Podravina. Taj sisački nalaz, kao i nedavno publicirane

⁴² O tom Karaman, *Iskopine u Mravincima*, o. c., p. 14.

⁴³ *Ibid.*, sl. 26, p. 27.

⁴⁴ Karičica od srebra s nastavkom u obliku slova S pomno je obradena. Mjere: 2,7×3 cm, težina 2,3 g.

Tri naušnice t. zv. bjelobrdsoga tipa s grozdićem s lijeva nadesno: a) srebrna naušnica za desno uho, mjere: 3,2×4,2 cm, tež. 3,95; b) srebrna naušnica za lijevo uho, mjere 2,9×4,2 cm, tež. 4,7 g; c) srebrna naušnica za lijevo uho, mjere: 2,9×4,2 cm, tež. 4,7 g. Ulomak naušnice sa šupljom jagodom, koja je posebrena, dok je ostali dio vjerojatno od slitine s primjesom srebra. Mjere: dubina uščuvanog dijela naušnice 4,2 cm, promjer jagode cca 0,8 cm, tež. 3,2 g. Da ne dode do kakve zabune u vezi s tim materijalom, napominjem, da se radi o onom nalazu, za koji najavljuje Šeper da će biti publiciran, o. c., p. 200. — Ulomak naušnice s jagodom navodi Vinski u o. c., p. 27, u bilj. 4.

⁴⁵ Korošec, o. c., p. 41.

⁴⁶ Vidi uz sisačke naušnice starijeg nalaza Marun, *Popis naušnica u Starohrvatskoj Prosvjeti VII*, 1903, p. 45.

⁴⁷ Brunšmid, *Hrv. sredovj. star.*, o. c., slike na str. 81 i 85.

⁴⁸ Korošec, o. c., sl. 22, p. 23.

⁴⁹ Brunšmid, *Hrv. st. ...*, o. c., p. 84.

naušnice iz Junuzovaca kod Bosanske Gradiške,⁵⁰ potvrđuje, da je i naša Posavina bila njima obuhvaćena. Na području Dalmatinske Hrvatske dosad nije nađen takav materijal.

Još preostaje fragmenat naušnice (Slika 6), koji je prije kojih 15 godina nađen u Kupi. Na prvi se pogled čini, da taj ulomak pripada onim naušnicama, koje su okarakterizirane s četiri jagode, kakvih se našlo također u starijem sisačkome nalazu,⁵¹ a koje su karakteristični materijal Dalmacije. Nakon opisa ovog ulomka navest ću, po čemu se on razlikuje od uobičajenog tipa.

Donji, deblji dio ulomka ove naušnice oštećen je i iskrivljen prema vanjskoj strani. Na tanjem dijelu karičice, na iskrivljenoj strani nalazi se šuplja jagoda, učvršćena između dva kolutića. Tako pričvršćena jagoda bila je bez sumnje i na drugoj strani. Od ostalih naušnica toga tipa ovaj se ulomak razlikuje time, što se u dnu karičice iznutra nalazi zakovan ležaj, ukrašen sa šest bobica granulacije. Ukrašen, koji je nosio taj ležaj, bio je fiksiran u rupici, koja se nalazi u sredini ležaja. Tragovi takvog fiksiranog ležaja postoje i sa vanjske strane. Prema tome neki se ukras nalazio zakovan i s unutarnje kao i s vanjske strane u vertikalnoj osi ove naušnice, ali nije sigurno, jer postoji i druga mogućnost. Tako se na pr. među kninskim materijalom čuvaju naušnice tipa s četiri jagode, koje u varijanti imaju umjesto četvrte jagode u dnu karičice lunulu. (Sl. 7). Ukoliko ulomak ove naušnice i pripada uobičajenom tipu naušnice s četiri jagode – što također nije isključeno –, razlikuje se od ostalih primjeraka svojom izradom. Obično se dvije jagode, koje stoje u vertikalnoj osi takvih naušnica, spajaju metalnom zamkom, kao što to vidimo na pr. i na sisačkim naušnicama ranijeg nalaza, kao i na naušnici s lunulom. Te zamke ovdje nema. Prema ostalim nalazima, taj se ulomak može datirati u IX., odnosno u X. stoljeće.

Osim navedenih naušnica u Sisku su još nađene prije kojih 15 godina dvije naušnice naroskanog tipa s tri koljenca. (Sl. 8). Izrađene su od dobro pozlaćene bronce.⁵² Gornji dio karičice s jedne je strane otvoren, a s druge je strane oko karičice ovičena filigranska žica. Donji dio karičice ima tri granulirana koljenca. Duž karičice pričvršćene su četiri tordirane filigranske žice. Između njih su na prstenastim ležajima pričvršćene pozlaćene kuglice, u ovom slučaju nagrižene zelenom patinom. Među ostalim sličnim primjercima ove se naušnice odlikuju pletenim filigranskim žicama i solidnom pozlatom. (Preciznost izrade ovog zlatarskog umijeća prikazuje znatno povećanje dijela naušnice na sl. 9.) Okolnosti ovog nalaza nisu poznate, sigurno je tek, da su nađene u Sisku. Naušnice se nalaze u zbirci Mateja Pavletića u Zagrebu. T. zv. naroskani tip naušnice s tri koljenca, koji je bez sumnje nastao prema bizantskome uzoru, raširen je u IX. i X. st. u dalmatinskoj dijelu Hrvatske, a pojedinačni primjerci nađeni u okolici Srebrnice, Kuršumlije, u Čapljini, Bošnjacima, Pribučiću, kao i ovi u Sisku daju otprilike okvir rasprostranjenosti toga tipa.⁵³

⁵⁰ Korošec-Vračko Paola, Ranosrednjevjekovni nalaz u Junuzovcima, Glasnik b. z. m. u Sarajevu, g. LIV, p. 274-275, sl. 5 na str. 280.

⁵¹ Vidi Vinski o. c.

⁵² Mjere: 3,8 cm promjer, debljina karičice 0,2 cm, debljina naroskanoga dijela karičice 0,4 cm, težina 5,65 g (lijeva na fotogr.), 6,25 g (desna na fotogr.).

⁵³ Literaturu o tom navodi Vinski, o. c., p. 34, bilj. 24 Za Kuršumliju vidi M. Lj., Sve-dočanstvo jedinstvene kulture Južnih Slovena u ranom Srednjem veku, Politika, 27. III. 1949, str. 4 i Karaman, Osvrti na neka pitanja... Starohrv. Prosvj., Ser. III, sv. 2, p. 90.

Od zemljanih predmeta tog razdoblja, koje ovdje obrađujem, poznate su zasada iz Siska tri posude. Čuva ih Arheološki muzej u Zagrebu. Ovdje donosim dvije.⁵⁴ (Sl. 10 i 11).

Jedna od ovih posuda oblikovana je bez lončarskoga kola od pročišćene tamnosive pečene zemlje. Na vanjskoj, zaobljenoj površini ukrašena je valovitim linijama, koje teku u pet redova u prilično izjednačenome ritmu. Na dnu izvana nalazi se znak u obliku nepravilnoga četverokuta. Prema materijalu, svojem obliku, ukrasu i obradi oboda, koji je s vanjske strane profiliran oštrim rezom, pripada gradišnoj keramici 9. ili 10. st. (Slika 10).⁵⁵ Druga posuda također je od tamnosive pročišćene pečene zemlje, no izrađena je na lončarskome kolu. Ukrašena je vodoravnim kružnim linijama u donjem dijelu, dok su na trbušastim oblinama i na gornjem dijelu valovite linije u isprekidanom ritmu. Na dnu izvana ima znak kružnog, zaobljenog udubljenja. Na temelju oblika i dekora, kao i prema obliku gornjega ruba s naglašenom kosinom može se približno datirati iza godine 1000. (Slika 11).⁵⁶ Ovo datiranje – u nedostatku našega komparativnoga materijala – bazira na Poulíkovoju kronologiji.⁵⁷ Okolnosti, pod kojima su nađene ove posude, nisu nažalost poznate.

Pri kraju napominjem, da su se onom prilikom, kad je otkrit nalaz naušnica 1941. g., našla tri ulomka posude s predmetom od gline u obliku štapa. (Slika 12). Kako nije sigurno – zbog nedovoljnih podataka – u kakvome su odnosu ti predmeti prema nađenome nakitu, registriram ovaj nalaz na ovome mjestu, gdje se govori o zemljanim predmetima.

Predmet u obliku štapa od sive je pečene gline, podjednake debljine, djelomično izbrzdan na površini od otisaka predmeta, na kojem je zavaljan. Sa stoji se od tri komada, od kojih dva pripadaju jedan drugome, dok se treći ne može na njih spojiti. Objekt je s obje strane prelomljen, pa je prema tome neodređene duljine. Dužina nađenog dijela iznosi 11,4 cm + 5 cm, a promjer ima 1,6 cm. Teško je zamisliti, kakvu je praktičnu svrhu mogao imati taj podugački predmet načinjen od slabo otpornog materijala.⁵⁸

Na temelju tri ulomka keramike, koja su nađena uz taj pečeni »štap«, a izrađena su također od takve sive gline na lončarskome kolu na kasnoantikni način, možemo ove predmete staviti izvan vremena, koje smo ovdje obradivali u okviru ove teme. Navodim taj nalaz tek zato, što nije isključeno, da je – iako ranijeg postanja – bio stavljen kao prilog u grob t. zv. bjelobrdске kulture.

Iz arheoloških nalaza vidimo, da je sisačko područje naseljeno i onda, kad o tom prestaje obavještavati historija. Tek u 13. st. javlja se opet Sisak kao dobro zagrebačkoga biskupa, a zatim kaptola. Ime mu je u toku Srednjeg

⁵⁴ Treću publicira dr. Z. Vinski. Prema njegovu usmenom saopćenju treća posuda, nađena 1907. g. u Kupi, pripada gradišnoj keramici najstarijeg tipa.

⁵⁵ Mjere posude sa slike 10: visina 11,3 cm, promjer dna 7 cm, promjer kod otvora posude 9,6 cm.

⁵⁶ Mjere posude sa slike br. 11: visina 9,7 cm, promjer dna 5,6 cm, promjer kod otvora posude 8 cm.

⁵⁷ Poulík J., *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, vidi tabelu na str. 14.

⁵⁸ Jedna od asocijacija, koja se nameće u vezi s tim predmetom, bila bi ta, da se radi o pečenom glinenom valjušku, od kojeg se u sirovome stanju grade posude takozvanom spiralnom tehnikom, koja je od davnine još i danas jedna od najraširenijih primitivnih tehnika u lončarstvu. Na to svraćaju pažnju prof. Ksenija Vinski-Gasparini i Marcel Davila.

vijeka bilježeno na različite načine.⁵⁹ Nakon vjekova Sisak je zadobio ponovo važnost u kritičnome času, kad je svojom tvrđavom uspio pridonijeti na koncu 16. stoljeća, da su ostale sačuvane »reliquiae reliquiarum« Hrvatske.

Zaključak

Siscia je očuvala svoj toponim. No to ne znači, da je sačuvala i svoj urbani kontinuitet. Grad s institucijama u antiknome smislu riječi pao je razmjerno kasno, – prema ostalim analognim slučajevima u Panoniji – tek pod udarcima Slavena i Avara, vjerojatno između 582. i 615. g. Na raskrsnici kopnenih i vodenih putova održao se međutim tek kontinuitet naselja, a ne grada, koji bi svojim očuvanim romanskim pučanstvom i institucijama djelovao u daljem razvoju Panonske Hrvatske, kao što je to na pr. bilo u Dalmatinskoj Hrvatskoj.

Sisciju 9. stoljeća možemo zamišljati kao utvrđeno naselje. Einhard je 822. g. spominje kao »civitas«. Borbeni Ljudevit, knez Panonske Hrvatske, uspješno je odolijevao premoćnoj vojsci franačkoga carstva, jer se borio iz utvrda. Da može izgraditi utvrde potrebne za borbu, dobio je na pomoć majstore i zidare od patrijarha Gradeža. Oni su vjerojatno utvrđivali i Sisciju, koju Ljudevit napušta tek pri svom uzroku. (Einhard napose navodi i zidare, kojima tadašnja Panonija bez sumnje oskudijeva. Oni su glasnici novih potreba u Panonskoj Hrvatskoj u 9. st.)

Siscia starohrvatskoga doba imala je crkvu. To dokazuje ulomak pluteja, koji je ukrašen reljefom tropleta. No da biskupija ovdje nije bila uspostavljena, zaključujemo po tome, što je o. 1094. g. pitanje crkvene organizacije u sjevernoj Hrvatskoj riješeno konačno time, da je osnovana biskupija u Zagrebu.

Iako biskupija u Sisku nije bila uspostavljena, ulazimo u tragove crkvenoga života ovoga područja kultom sv. Kvirina. Kult sv. Kvirina sisačkoga biskupa-mučenika Dioklecijanovih vremena vjerojatno se u Srednjem vijeku u okolici Siska održao kao posljedica kulturnih veza s dalmatinskom crkvenom organizacijom.

Dok na veze između Siska i Dalmatinske Hrvatske upućuju uz historijske izvore i arheološki nalazi, o vlastitim oblicima života Panonske Hrvatske onoga vremena govore tek arheološki nalazi iz svakidašnje upotrebe. (Posude, nakit). Na temelju ovih – iako zasada oskudnih nalaza – dolazimo do zaključka, da Sisak 10. i 11. st. pripada autohtonom, regionalnom kulturnom krugu Panonije, ali da je u isto vrijeme bio na dohvat kulturnih veza i utjecaja Dalmatinske Hrvatske. Prilozi, koji su stavljeni uz pokojnike u grob još u 11. st., ukazuju na to, da stari običaji u Panonskoj Hrvatskoj, pa čak i u znatnijem mjestu, kao što je Sisak, dugo žive, dok je u Dalmatinskoj Hrvatskoj to rjeđe.

⁵⁹ Laszowski E., Povjest spomenika plemenite općine Turropolje IV. U indexu nazivi: Siscium, Sissek, Sziszak, Sziscium, Zysek, castrum, praesidium.

Smičiklas, Diplomatički zbornik, sv. III, Zagreb 1905, zabilježeni su ovi oblici: Scitech (1215), Scytzyc (1244), Zitech (1335), Seyteck (1360).

Mažuranić V., Prinosi pravno-povijesnom rječniku, sv. IX, Zagreb 1920, navodi, da je Sitek ili ime za Sisak ili kojeg mjesta nedaleko Siska – moguće Šitec – Šitarjevo, p. 1293.

SUMMARY

Sisak in the Time of old Croatia – Based on Written Sources and Archaeological Finds

In literature the vague remark is usually found that Siscia, the famous town of antique Pannonia, was ruined during the time of the Migration. We see, however, that this town has kept its toponym up to our own time (Siscia – Sisak). This does not imply that it has also preserved its urban continuity. The town with its institutions in the antique sense of the word fell comparatively late (like others in Pannonia) only under the attacks of the Slavs and the Avars, probably between 582 and 615. On the cross-roads of continental river ways only the continuity of the settlement was maintained, but not the continuity of the town which, had its Romanic inhabitants and institutions been preserved, would have played an important role in the later development of Pannonian Croatia, as was for example the case in Dalmatia.

9th century Siscia may be thought of as a fortified settlement. In 822 Einhard refers to it as »civitas«. Ljudevit the Fighter, Prince of Pannonian Croatia, successfully resisted the much stronger army of the Frankish Empire, for he was fighting from fortifications. In order that he might erect the fortifications he needed, he was sent skilful masons by Fortunatus, Patriarch of Grado. They probably fortified Siscia abandoned by Ljudevit only on his retreat. Einhard especially insists on »murarios«, which were not easy to be found in the then Pannonia. This shows, that in the 9th century new needs were arising in Pannonian Croatia. The Siscia of old possessed a church with stone furniture. This was proved by a fragment of a pluteus ornamented with reliefs representing the characteristic interlace with 3 bands. (Fig. 3). However, the diocese mentioned here for the last time in 533 at the time of the Ostrogoths was not re-established. We reached this conclusion through the fact that in 1094 the problem of ecclesiastic organizations in North Croatia was finally solved with the founding of the Zagreb diocese. Although the diocese of Sisak was not re-established, traces of ecclesiastic life on this territory may be found in the cult of St. Quirinus. The cult of St. Quirinus (bishop and martyr in Diocletian's time) was probably preserved throughout the Middle Ages in the environs of Sisak owing to cultural connections with the Dalmatian ecclesiastic organization (through the metropolitan of Salona).

While the relationship between Sisak and Dalmatian Croatia on the one hand, and between Sisak and Dalmatia on the other, has been proved both by historical sources and archaeological finds, Pannonian Croatia with life forms of its own is revealed only by archaeological finds representing things from everyday life, such as pottery and metal ornaments (Figs. 4, 5, 10, 11). These finds, though scanty so far, have enabled us to conclude, that in the 10th and 11th centuries Sisak belonged to the autochthonous cultural circle of Pannonia, but that it was also within the reach of the cultural relations with Dalmatian Croatia and under the influence of the latter.

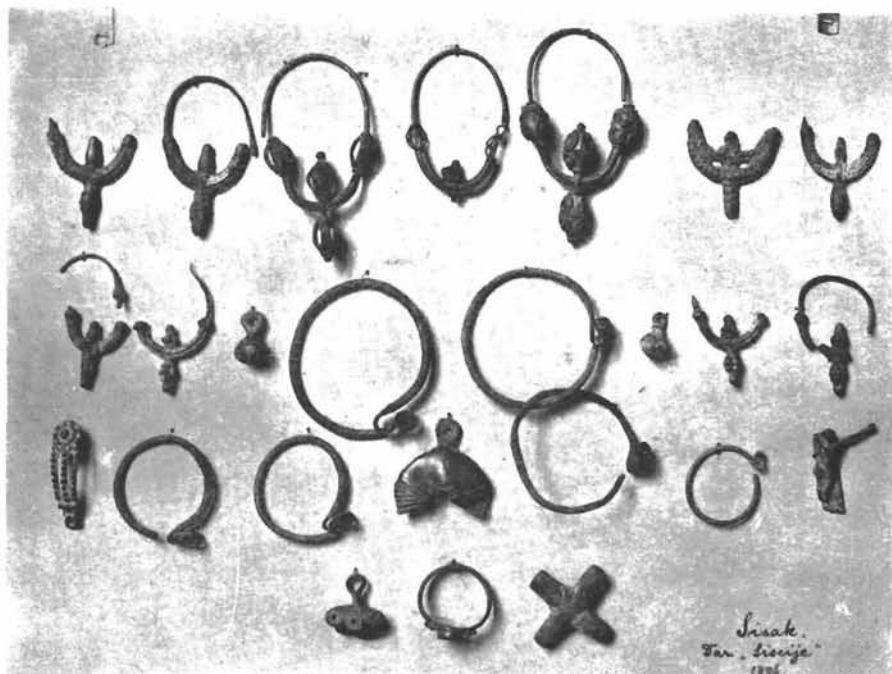
Sl. 1. Rimska kamena greda uzidana kao građevni materijal u staju sisačkoga grada, koji je građen u 16. st. Upropaštena pri uklanjanju ruševina nakon bombardiranja grada 1945. g. Foto: Gjuro Szabo 1916. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 6338.

Sl. 2. Četiri kamena ulomka, za koje se drži da su iz Siska, ali nije sigurno. Postoji veća vjerojatnost, da su gornja dva iz Siska (Brunšmidovi brojevi 792 i 793), negoli dva donja (Brunšmidovi brojevi 806 i 791). Arheološki muzej u Zagrebu. Foto: Brunšmid o. 1912. g.

Sl. 3. Ulomak kamenog pluteja iz Siska iz 9. ili 10. st. U Arheološkome muzeju u Zagrebu (Brunšmidov broj 805). Foto: Brunšmid o. 1912. g. Foto-teka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 1755.

Sl. 4. Stariji nalaz nakita starohrvatskog doba iz Siska. Arheološki muzej Zagreb. (Umanjeno). Foto: Jakov Pavelić 1946. g.

Sl. 5. Nalaz iz 1941. g. iz Stillerova vrta u Sisku. Originalna veličina. Zbirka Mateja Pavletiću, Zagreb. Foto: Jakov Pavelić 1952. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 9649.

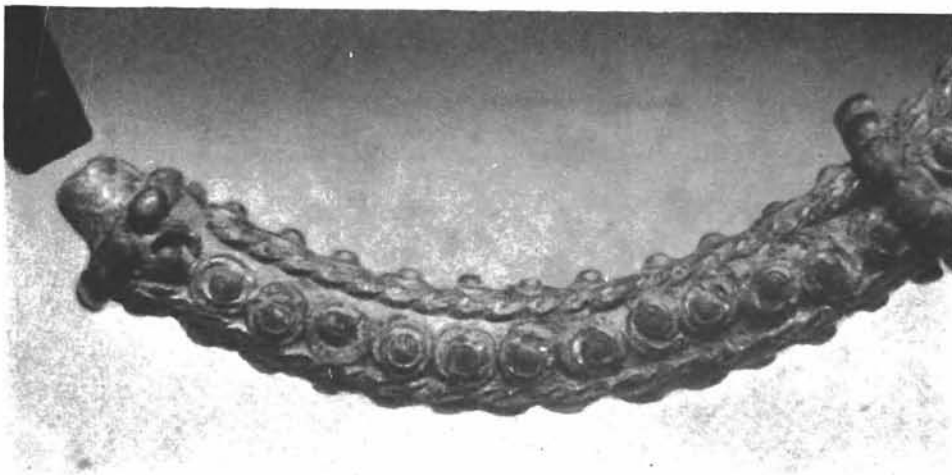
Sl. 6. Ulomak naušnice nađen u Kupu u Sisku. Originalna veličina. Zbirka Mateja Pavletića u Zagrebu. Foto: Jakov Pavletić 1952. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 9649a.

Sl. 7. Naušnica iz Knina. Muzej hrvatskih starina u Splitu. Foto: Viktor Živić o. 1935. g.

Sl. 8. Naušnice t. zv. naroskanog tipa iz Siska. Originalna veličina. Zbirka Mateja Pavletića u Zagrebu. Foto: Vlado Bradač 1953. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 11.113.

Sl. 9. Detalj lijeve naušnice sa sl. br. 8. Znatno povećano. Foto: Vlado Bradač 1953. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 11.180.

Sl. 10. Zemljana posuda iz Siska. (Umanjeno). Arheološki muzej Zagreb. Foto: Jakov Pavelić 1946. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda br. 6303.

*Sl. 11. Zemljana posuda iz Siska. (Umanjeno).
Arheološki muzej Zagreb. Foto: Jakov Pavelić
1946. g. Fototeka Konzervatorskog zavoda u
Zagrebu br. 6303a.*

*Sl. 12. Glineni predmeti nađeni pri nalazu naušnica 1941. g. (Nesigurne okolnosti).
Zbirka Mateja Pavletića, Zagreb, Foto: Jakov Pavelić 1952. g. Fototeka Konzerva-
torskog zavoda u Zagrebu br. 9650.*